

جستاری فقهی پیرامون چالش‌های حقوق اجتماعی

اقلیت‌های دینی در حکومت اسلامی

---

www.ketab.ir

مهدی مقدادی داودی

۱۴۰۱

سرشناسه: سرشناسه: مقدادی داودی، مهدی، ۱۳۶۹-

عنوان و نام پدیدآور: جستاری فقهی پیرامون چالش‌های حقوق اجتماعی اقلیت‌های دینی در حکومت اسلامی/مهدی مقدادی داودی.

مشخصات نشر: قم: سپهر حکمت، ۱۴۰۲.

مشخصات ظاهری: ۲۶۳ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۳۶۰-۹۲-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۴۷ - ۲۶۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: اقلیت‌های دینی (فقه)

\*(Religious minorities (Islamic law)

اقلیت‌های دینی -- وضع حقوقی و قوانین -- ایران

Religious minorities -- Legal status, laws, etc -- Iran

اقلیت‌های دینی -- ایران

Religious minorities -- Iran

رده بندی کنگره: BP۱۹۶/۴

رده بندی دهوی: ۲۹۷/۳۷۷

شماره کتابشناسی ملی: ۹۴۱۳۱۷

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

---

## جستاری فقهی پیرامون چالش‌های حقوق اجتماعی اقلیت‌های دینی در حکومت اسلامی

---

مؤلف: مهدی مقدادی داودی

طراح جلد: سید محمد فنایی

ناشر: سپهر حکمت

شمارگان: ۱۰۰۰

نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۲

قیمت: ۱۷۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۳۶۰-۹۲-۱

تمام حقوق متعلق به مؤلف می‌باشد

## چکیده

بخشی از احکام اسلامی ناظر بر روابط مسلمانان با کافران است. در پژوهش پیش رو به یکی از مسأله‌های مهم کفار اهل ذمی اشاره دارد؛ «جستاری فقهی پیرامون چالش‌های حقوق اجتماعی اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی». نسبت به حقوق و تکالیف اقلیت‌ها در قانون اساسی و حقوق موضوعه، مباحثی مطرح شده که فاقد مبحث چالش‌های حکومت اسلامی با اقلیت‌های دینی می‌باشد. هدف از این نوشتار، پاسخگویی به شبهات فقهی نسبت به اقلیت‌های دینی است که برای رسیدن به این هدف، با روش تحلیلی-اجتهادی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و رایانه‌ای، تحقیق پیش رو ارائه شده است.

حاصل پژوهش آن است که در مسأله حق حاکمیت سیاسی برای اقلیت‌های دینی، از مجموع ادله ارائه شده، حق حاکمیت سیاسی برای اقلیت‌های دینی، نسبت به مواردی که احتمال نفوذ و سلطه وجود دارد، همانند وزارت و ریاست جمهوری و ... منتفی است؛ اما در مواردی همانند مشاور و معاون و مدیران نظارتی و اجرایی رده‌های پایین حکومتی، با عمل نمودن بر طبق قوانین و مقررات اسلامی و براساس اصول تعاون و تفاهم، منعی وجود ندارد. در مسأله برابری دیه مسلمانان با اقلیت‌های دینی، از منظر فقه امامیه، بنابر مصلحت و تشخیص حاکم اسلامی، جایز است. در حجاب اقلیت‌های دینی، حاکم اسلامی می‌تواند بنابر مصلحت و تشخیص حکم و دفع مفسده، حکم به الزام حجاب

اسلامی بدهد. سیره عملی رسول الله ﷺ و امام علی (علیه السلام) با یهودیان مدینه و داد و ستد با آنان، مهم‌ترین وجه صحت معاملات با اقلیت‌های دینی می‌باشد. مسأله آزادی تابعیت و اقامت در سرزمین‌های حکومت اسلامی، افراد و گروه‌های غیرمسلمان که خواهان اقامت و تابعیت در سرزمین‌های اسلامی می‌باشند، می‌توانند با استفاده از عقد قرارداد «ذمه» و عقود دیگر همانند معاهد و مستأمن و ... از مزایای حقوق شهروندی بهره‌مند گردند. آزادی در انتخاب محل زندگی اقلیت‌های دینی، به دلیل نص خاص، حق سکونت در حجاز و جزیره العرب را ندارند و سکونت در دیگر مناطق حکومت‌های اسلامی منعی نیامده است. در رابطه با عدم التزام و اجبار به أداء احکام اسلام، نسبت به احکام شخصی و فردی همانند احوال شخصیه اقلیت‌های دینی می‌توانند به احکام خود پایبند بوده؛ اما نسبت به احکام اجتماعی عمل به قوانین اجتماعی حکومت اسلامی لازم است. در احادیث و آثار متعدد روایی فقهی و روایی، احترام جان و مال اقلیت‌ها همانند سایر مسلمانان تلقی شده است.

**کلیدواژگان:** اقلیت‌های دینی، حقوق سیاسی، احوال شخصیه،

احترام جان و مال.

## فهرست مطالب

|            |    |
|------------|----|
| چکیده..... | ۷  |
| مقدمه..... | ۱۵ |

### فصل اول: مفاهیم و کلیات

|                         |    |
|-------------------------|----|
| مقدمه.....              | ۳۳ |
| مبحث اول: مفاهیم.....   | ۳۵ |
| ۱. اقلیت‌های دینی.....  | ۳۵ |
| ۲. جزیه.....            | ۳۸ |
| ۳. کافر و اقسام آن..... | ۴۰ |
| ۴. حقوق شهروندی.....    | ۴۵ |
| ۵. حقوق اجتماعی.....    | ۴۷ |
| ۶. چالش.....            | ۵۲ |

### فصل دوم: چالش‌های حقوق سیاسی

#### اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی

|                                                                                 |    |
|---------------------------------------------------------------------------------|----|
| مقدمه.....                                                                      | ۵۷ |
| مبحث اول: چالش حقوق سیاسی در دو بُعد انتخاب کردن و انتخاب شدن و پاسخ به آن..... | ۶۰ |
| گفتار اول: وجوه جواز اقلیت‌ها در مناصب سیاسی.....                               | ۶۱ |
| بند اول: اصل تفاهم و برابری.....                                                | ۶۱ |

|                                                                         |     |
|-------------------------------------------------------------------------|-----|
| بند دوم: اصل مشارکت و تعاون .....                                       | ۷۵  |
| گفتار دوم: اصول و مبانی عدم جواز اقلیت‌ها در مناصب سیاسی .....          | ۸۰  |
| ۱. اصل نفی سییل (نفی حاکمیت کفار) .....                                 | ۸۱  |
| ۲. اصل ولایت ناپذیری حاکمان غیرمسلمان .....                             | ۸۶  |
| تحلیل و بررسی در مسأله حاکمیت سیاسی اقلیت‌های دینی .....                | ۱۰۰ |
| الف) اصل تفاهم .....                                                    | ۱۰۱ |
| ب) اصل مشارکت و تعاون .....                                             | ۱۰۵ |
| ۲. ولایت ناپذیری کفار .....                                             | ۱۰۸ |
| مبحث دوم: مسأله تابعیت و حقوق شهروندی مستقل و پاسخ به آن .....          | ۱۱۰ |
| ادله تابعیت کفار در حکومت اسلامی .....                                  | ۱۱۳ |
| بند اول: عموماًت همزیستی مسالمت آمیز مسلمانان با سایر ادیان .....       | ۱۱۳ |
| ۱. اصل تفاهم با ادیان آسمانی با تکیه بر اصول و مبانی مشترک .....        | ۱۱۳ |
| ۲. اصل صلح و دعوت به انعقاد پیمانهای سیاسی .....                        | ۱۱۸ |
| ۳. اصل برابری انسانها .....                                             | ۱۲۴ |
| ۴. اصل عدم مداخله و بی‌طرفی .....                                       | ۱۲۸ |
| بند دوم: اصل قبول پناهندگی کفار در حکومت اسلامی .....                   | ۱۳۳ |
| بند سوم: عهدنامه رسول الله ﷺ با اهل کتاب و مشرکان مدینه .....           | ۱۳۶ |
| تحلیل و بررسی در مسأله تابعیت .....                                     | ۱۳۸ |
| مبحث سوم: چالش سهم مساوی اقلیت‌های دینی از بیت المال و پاسخ به آن ..... | ۱۴۰ |
| نتیجه‌گیری فصل دوم .....                                                | ۱۴۹ |

## فصل سوم: چالش‌های حقوق شهروندی اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی

|                                                                                                                   |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| مقدمه .....                                                                                                       | ۱۵۹ |
| مبحث اول: آزادی در انتخاب محل زندگی .....                                                                         | ۱۶۱ |
| تحلیل و بررسی در مسأله انتخاب محل زندگی کفار .....                                                                | ۱۶۴ |
| مبحث دوم: چالش برابری دیه و مجازات اقلیت دینی و پاسخ به آن ۱۶۵                                                    |     |
| گفتار اول: ادله برابری دیه اهل کتاب با دیه مسلمانان .....                                                         | ۱۶۸ |
| گفتار دوم: ادله نابرابری دیه اهل کتاب با دیه مسلمانان .....                                                       | ۱۷۲ |
| بند ۱. دیه چهار هزار درهم .....                                                                                   | ۱۷۲ |
| بند ۲. دیه هشتصد درهم .....                                                                                       | ۱۷۳ |
| گفتار سوم: جمع میان سه دسته روایت و نظر مختار .....                                                               | ۱۷۹ |
| بند ۱. جمع روایات دیه ذمی از منظر شیخ صدوق .....                                                                  | ۱۸۰ |
| بند ۲. جمع روایات دیه ذمی از منظر شیخ طوسی .....                                                                  | ۱۸۲ |
| بند ۳. جمع روایات دیه ذمی از منظر فقها .....                                                                      | ۱۸۳ |
| تحلیل و بررسی در مسأله برابری دیه و مجازات .....                                                                  | ۱۸۷ |
| مبحث سوم: احترام جان و مال اقلیت‌ها همانند سایر مسلمانان حکومت اسلامی .....                                       | ۱۸۹ |
| تحلیل و بررسی در احترام جان و مال اقلیت‌های دینی .....                                                            | ۱۹۵ |
| مبحث چهارم: وضع قوانین و مقررات شهری و استانی، براساس آیین خودشان در صورت عدم مغایرت با قوانین حکومت اسلامی ..... | ۱۹۵ |

مبحث پنجم: صحت و آزادی فعالیت اقتصادی و شغل اجتماعی

۱۹۶ ..... اقلیت‌های دینی

۱۹۸ ..... اصل لزوم در قراردادها

تحلیل و بررسی در مسأله صحت و آزادی فعالیت‌های اقتصادی اقلیت‌های

۲۰۲ ..... دینی

۲۰۲ ..... نتیجه‌گیری فصل سوم

مبحث اول: چالش ایجاد مراکز آموزشی، فرهنگی و دینی و پاسخ به آن

۲۰۹ .....

مبحث دوم: چالش عدم التزام و اجبار به أداء احکام اسلام و پاسخ به

۲۱۱ ..... آن

مبحث سوم: چالش الزام به حجاب اقلیت‌های دینی و پاسخ به آن .. ۲۱۲

ادله الزام حکومتی به حجاب اقلیت‌های دینی ..... ۲۱۶

الف. حفظ نظام اسلامی ..... ۲۱۷

ب. اولویت مصالح اجتماعی در حکومت اسلامی ..... ۲۱۸

ج. امر به معروف و نهی از منکر حکومتی ..... ۲۱۹

د. دفع مفسده و جذب مصلحت ..... ۲۲۰

تحلیل و بررسی در مسأله الزام حکومتی به اجبار حجاب برای اقلیت‌های

۲۲۲ ..... دینی

مبحث چهارم: احوال شخصیه اقلیت‌های دینی و پاسخ به آن ..... ۲۲۳

تحلیل و بررسی در احوال شخصیه اقلیت‌های دینی ..... ۲۳۲

نتیجه‌گیری فصل چهارم ..... ۲۳۳

## مقدمه

منظور از اقلیت‌های دینی در فقه امامیه، غیرمسلمانان یا اهل کتاب‌هایی هستند که در سرزمین اسلامی زندگی می‌کنند که دارای حقوق و تکالیفی می‌باشند. در این رساله احکام حکومتی حقوق اجتماعی و حقوق شهروندی فقه امامیه مطرح می‌شود. برخی از امور هستند که میان احکام حکومت اسلامی با احکام اقلیت‌های دینی، به عنوان چالش مطرح می‌شود که بعد از چهل سالگی انقلاب اسلامی، سبب نارضایتی و بروز نظریه‌های متعدد در رابطه با حقوق و وظایف اقلیت‌های دینی شده است. از همین رو شایسته است تا با بررسی فقهی، براساس نصوص شرعی و کلام فقهای امامیه، این چالش‌ها رفع شود.

احکام و تعاملات دین اسلام، منحصر به مسلمانان نمی‌باشد؛ بلکه برخی از احکام مختص به غیر مسلمانان است؛ همانند جزیه و دیه ذمی و ازدواج با اهل کتاب و ... شامل حقوق اجتماعی و شهروندی آنان می‌باشد. حضرت علی (علیه السلام) در نامه پنجاه و سوم به مالک اشتر، نسبت به قشرهای مختلف مردم مصر می‌فرماید: «فَإِنَّهُمْ صَنَفَانِ: أَمَّا أَحَلَّكَ فِي الدِّينِ أَوْ نَظِيرَ لَكَ فِي الْخَلْقِ»؛ «مردم یا برادر دینی تو هستند و یا آنکه در انسانیت با تو برابر هستند». از نظر آن حضرت، غیر مسلمانان، دارای

حقوق شهروندی می‌باشند. همچنین در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در در ذیل اصول ۱۲، ۱۳، ۱۴ و ۲۶، احکام غیر مسلمانان به طور کلی بیان نموده است. دین رسمی ایران، اسلام و مذهب جعفری اثنی عشری است و ایرانیان زرتشتی، کلیمی و مسیحی تنها اقلیت‌های دینی شناخته می‌شوند که در حدود قانون در انجام مراسم دینی خود آزادند و در احوال شخصیه و تعلیمات دینی بر طبق آئین خود عمل می‌کنند. به حکم آیه ۱۰ سوره ممتحنه «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» دولت جمهوری اسلامی ایران و مسلمانان موظفند نسبت به افراد غیر مسلمان با اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی عمل نمایند و حقوق انسانی آنان را رعایت کنند. این اصل در حق کسانی اعتبار دارد که بر ضد اسلام و جمهوری اسلامی ایران توطئه و اقدام نکنند.

بنابراین با توجه به نصوص شرعی و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام)، اصول قانون اساسی، چالش‌های حقوق اجتماعی و شهروندی اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی است، قابل رفع بوده که در فصل‌های سوم و چهارم به مهم ترین چالش‌های سیاسی و شهروندی اقلیت‌های دینی و راه‌های برون رفت از آن، پرداخته می‌شود. از همین رو پرسش اصلی این نوشتار «چالش‌های حقوق اجتماعی و شهروندی اقلیت‌های دینی با حکومت

اسلامی» است که برای رسیدن به این پرسش مهم لازم است تا ابتدا سه پرسش فرعی جواب داده شود که عبارتند از:

- (۱). ماهیت اقلیت‌های دینی از منظر فقه امامیه چیست؟
  - (۲). چالش‌های حقوق اجتماعی اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی و راه برون رفت از آن چیست؟
  - (۳). چالش‌های حقوق شهروندی اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی و راه برون رفت از آن چیست؟
- به نظر نگارنده با توجه به فیش‌برداری‌ها و مطالعاتی که نموده است این چنین می‌توان گفت که چالش‌های حقوق اجتماعی و شهروندی اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی، با در نظر گرفتن مراعات و احترام و رعایت صداقت و عمل هر دو طرف، با استناد به احکام اسلام و قوانین موجود، همانند اصول و مبانی همزیستی مسالمت‌آمیز و بررسی ادله محدودیت روابط با کفار قابل رفع می‌باشد. مهم‌ترین چالش‌های حقوق اجتماعی اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی، چالش حقوق سیاسی در دو بُعد انتخاب شدن و انتخاب کردن می‌باشد که با در نظر گرفتن اصول کلی همزیستی مسالمت‌آمیز و مراعات نمودن جوانب حساس حکومتی که برگرفته از آیات و روایات نفی سلطه کفار بر مسلمانان است قابل رفع می‌باشد. بدین بیان که برخی از مشاغل مهم حکومتی همانند مدیریت‌های درجه اول؛ رهبری و ریاست جمهوری و وزارت، ممنوع است اما در امور مشورتی حکومتی همانند نمایندگان شورای شهر یا

نمایندگان مجلس شورای اسلامی که جنبه مشورتی است، در صورتی که دارای تخصص و شایستگی‌های آن منصب باشد و تعداد کفار از مسلمانان بیشتر نباشد، به نظر می‌رسد منعی از حقوق سیاسی اقلیت‌های دینی وجود نداشته باشد. مهم‌ترین چالش‌های حقوق شهروندی اقلیت‌های دینی با حکومت اسلامی در مسئله تابعیت و امنیت جان و مال و احوالات شخصیه غیرمسلمانان است که این چالش با توجه به در نظر حقوق و تعهدات طرفین (اقلیت‌های دینی و حکومت اسلامی) قابل رفع است؛ زیرا کفار دارای اقسام زیادی هستند که اصل حقوق شهروندی نسبت کفار غیر حربی (اعم از کفار بی‌طرف و معاهد و مستأمن و ...) که در حکومت اسلامی زندگی می‌کنند و متعهد بر تکالیف و وظایف خود باشند، مسئله تابعیت و احترام جان و مال و آبروی اقلیت‌های دینی در حکومت اسلامی قابل حل می‌باشد.

مهمترین اهداف این نوشتار آن است که با نگرشی کوتاه به اخبار، جراید و صفحات فضای مجازی هر روزه شاهد اسلام‌هراسی شدید، در جوامع بشری هستیم که میزان قابل توجهی از ذهن‌های مردم سراسر دنیا به این امر سوق داده شده است که در اسلام تبعیض نژادی وجود دارد و همواره حقوق غیرمسلمان‌ها در حکومت‌های اسلامی، ضایع می‌شود. نقش حوزه علمیه در راستای پاسخ‌گویی به سوالات و شبهات فقهی نوظهور بسیار ضروری می‌باشد. یکی از این مسائل، پرداختن به

چالش‌های اقلیت‌های دینی است که یکی از اهداف این پژوهش نیز پاسخ‌گویی به شبهات و مسائل مستحدثه جامعه است. به این ترتیب مهم‌ترین اهداف و فوائد این پژوهش عبارتند از:

۱. پاسخ‌گویی به شبهات و مسائل مستحدثه جامعه پیرامون اقلیت‌های دینی.
۲. نگرشی نو در دسته‌بندی مطالب، در راستای بیان حقوق، وظایف و تعاملات اقلیت‌های دینی.
۳. بررسی و تحلیل اقوال فقهای متقدم و متأخرین.
۴. روشن شدن وظایف و گارایی حکومت اسلامی، نسبت به اقلیت‌های دینی.

۵. استفاده از منبع‌های فراوان و مستند کردن پژوهش.
۷. بازنگری جامعی در رابطه با ماهیت و احکام اقلیت‌ها.
۸. آگاهی‌بخشیدن و درک بیشتر به نواندیشان و فعالان سیاسی-دینی، در زمینه حقوق و تکالیف اقلیت‌های دینی.

البته ناگفته نماند که امروزه در زمینه «حکومت اسلامی» و «تکالیف و حقوق اقلیت‌های دینی» کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات متعددی به نگارش در آمده است که حاکی از توجه محققان به این امر است. با این وجود، تحقیق و پژوهش درباره‌ی «چالش‌های تعامل حکومت اسلامی از منظر فقه امامیه» سابقه‌چندانی ندارد و بیشتر مباحث ارائه شده به جنبه حقوقی و سیاسی این موضوع در جامعه اسلامی پرداخته شده

است. در حال حاضر، با توجه به بررسی‌های انجام‌شده کتاب یا پایان‌نامه و یا حتی مقاله‌ای مستقل تحت عنوان «چالش‌های تعامل حکومت اسلامی از منظر فقه امامیه» یافت نشد. گرچه نگاشته‌ای مستقل در موضوع این پژوهش نوشته نشده است اما پژوهشگران و اندیشمندان اسلامی در زمینه حکومت اسلامی و وظایف و کارایی‌های آن نسبت به اقلیت‌های دینی و مباحث پیرامون آنها، کارهای مستقل و ارزشمند و قابل استفاده‌ای به صورت کتاب، پایان‌نامه، مقاله، سخنرانی و مصاحبه، انجام داده‌اند که در بیشتر آنها حقوق اقلیت‌ها از منظر حقوق و جوامع بین‌المللی انجام شده و یا اینکه پیرامون مشروعیت حکومت اسلامی از منظر فقه، بیان شده است. برخی از آثار پیرامون تعامل اقلیت‌های دینی با حاکمیت اسلامی، عبارتند از:

### کتاب:

۱. حقوق اقلیت‌ها براساس قانون قرارداد ذمه، عباس علی عمید زنجانی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۰.
- نگارنده با قلم اجتهادی روان، در این کتاب به طور کلی به حقوق و تعهدات اقلیت‌های دینی از منظر فقه و حقوق قانون اساسی پرداخته است که در آن چالش‌های حکومت اسلامی با اقلیت‌های دینی و راههای برون رفت از آن را اشاره نموده است.

۲. زنجانی، عباس علی عمید، فقه سیاسی (عمید)، انتشارات امیر کبیر، تهران - ایران، چهارم، ۱۴۲۱ هـ ق

نگارنده محترم مجموعه مباحث فقه سیاسی را ده جلد گردآوری نموده که مهم‌ترین موضوعات مندرج عبارتند از: ج. ۱. حقوق اساسی و مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. ج. ۲. نظام سیاسی و رهبری در اسلام. ج. ۳. حقوق بین‌الملل اسلام. ج. ۴. مروری بر میثاقهای بین‌المللی از دیدگاه اسلام. ج. ۵. حقوق و قواعد مخاصمات در حوزه جهاد اسلامی و حقوق بین‌الملل اسلام. ج. ۶. اصول و مقررات حاکم بر مخاصمان مسلحانه (جهاد). ج. ۷. مبانی حقوق عمومی در اسلام. ج. ۸. فقه و سیاست: تحول مبانی اندیشه سیاسی در فقه شیعه. ج. ۹. قواعد فقه سیاسی (مصلحت). ج. ۱۰. اندیشه سیاسی در جهان اسلام معاصر. همانگونه از موضوعات این کتاب ملاحظه می‌گردد، مباحث حقوق بین‌الملل در اسلام که در رابطه همزیستی مسالمت آمیز مسلمانان با غیر مسلمانان بحث نموده، با مباحث پیش رو مناسب و قابل بهره‌وری است؛ اما چالش‌های اجتماعی و سیاسی حکومت اسلامی با اقلیت‌های دینی اشاره ننموده است.

۳. سبحانی، جعفر، مبانی حکومت اسلامی، ترجمه و نگارش: داود الهامی، موسسه علمی و فرهنگی سیدالشهداء علیه السلام، بی‌چاپ، قم، ۱۳۷۰ هـ ش.

نگارنده محترم به مبانی و ادله حکومت اسلامی مباحث خوبی ارائه نمودند اما نسبت به چالش‌های حکومت اسلامی با غیر مسلمانان، مباحثی ارائه ننموده‌اند.

۴. طاهری، محمد باقر، اسلام و اقلیت‌های مذهبی، انتشارات مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، قم، اول، ۱۳۸۴ ه. ش.

نویسنده محترم در این کتاب حقوق اقلیت‌ها و رفتار با آن‌ها را طی موضوعاتی چون، جزیه و فلسفه‌ی دریافت آن، برخورد اسلام و اهل کتاب با اقلیت‌های مذهبی، قصاص و مجازات قتل مسلمان و کافر در اسلام، انتخاب مسکن اهل کتاب، ورود غیر مسلمانان و کفار به مسجد و مکه، فروش قرآن به غیر مسلمان، و ازدواج مسلمانان با غیر مسلمانان و کفار، بیان نموده که به صورت مسئله محور به برخی از موضوعات اقلیت‌ها اشاره شده است اما نسبت به چالش‌های حکومتی اقلیت‌های دینی اشاره‌ای نشده است.

۵. نجف‌آبادی، حسین علی منتظری، حکومت دینی و حقوق انسان، در یک جلد، ارغوان دانش، قم - ایران، اول، ۱۴۲۹ ه. ق

۶. نجف‌آبادی، حسین علی منتظری، دراسات فی ولایة الفقیه و فقه الدولة الإسلامية، ۴ جلد، نشر تفکر، قم - ایران، دوم، ۱۴۰۹ ه. ق  
نگارنده در این دو کتاب به صورت تحلیلی-اجتهادی به حقوق و وظایف و تکالیف حکومت اسلامی و اقلیت‌های دینی اشاره شده است

و پیشینه مناسبی محسوب می‌شود؛ اما نسبت به چالش‌های موجود پاسخ و جوابی ارائه نشده است.

۷. حقوق شهروندی غیرمسلمانان در جامعه اسلامی، فاطمه فهیمی، انتشارات خرسند، تهران، ۱۳۹۳.

کتاب حقوق شهروندی غیرمسلمین در جامعه اسلامی بیانگر آن است که مکتب تعالی بخش اسلام از همان آغاز با فرانگری و ژرف‌اندیشی و حیانی خود توجه فراوانی نسبت به حقوق شهروندان غیرمسلمان داشته است و صدها دستور قرآنی و روایی و سابقه متقن قابل استناد در این زمینه وجود دارد که اوج احترام بر بشریت را می‌توان در آن ملاحظه نمود. در این کتاب سعی شده است با نگاهی نو به بحث از مبانی حقوق شهروندی غیرمسلمین در جامعه اسلامی و اصول حاکم بر روابط مسلمانان با غیرمسلمانان پرداخته شود. ضمن بحث از مبانی به شبهات وارده نسبت به دیدگاه اسلامی نسبت به مسائلی چون ارتداد و برده‌برداری پاسخ گفته شده است و در قسمت اصول حاکم بر روابط مسلمین و غیرمسلمین، با تمسک به اصولی چون اصل نفی سیل و همزیستی مسالمت‌آمیز و وفای به عقود و عدالت و احسان و توجه ویژه به حقوق زنان، تلاش شده است که وجود حقوق شهروندی غیرمسلمین در جامعه اسلامی به صورت قانون‌مند ارائه شود تا حربه‌ای در دست معاندین اسلام و نظام اسلامی باقی نماند.